

SZEMLE

*Sorsirodalom – társadalomrajz*Cseke Péter: *A magyar szociográfia erdélyi műhelyei*neves kolozsvári
közíró, riportszo-
ciográfus, irodalom- ésMAGYAR NAPLÓ KIADÓ,
2008Jancsó Béláig és Tamási
Árontól Sütő Andrásig
ívelő halhatatlan nagy-

művelődéstörténész Cseke Péter az erdélyi magyarság XX. századi sorsstörténelmének szakavatott tudósa és kiváló elemzője. Tényfeltáró és elméleti jellegű esszéi, tanulmányai eleven korfelidéző erővel láttatják a különféle kisebbségi létértelmezések és kulturális törekvések múltját és jelenét – ezáltal a nemzeti-nemzetiségi megmaradásért vívott változatos társadalmi-eszmei küzdelmek folyamatait és meghatározó személyiségeit. Tisztán kilálglik: ami a gyakorlati és szellemi-erkölcsi önépítés kisebbségi életstratégiáiban példateremtő erőfeszítés: mindaz – természetesen – egyetemes Kárpát-medencei összefüggésekben, az összmagyarság identitásőrző emelkedése szempontjából is mértékadó lehet.

Hagyományosan az erdélyi írástudó: a szellem mindenese. Cseke Péter – újságíróként, lapszerkesztőként, egyetemi tanárként is – ugyancsak a szellemtudomány és a kultúra, az oktatásszervezés legtagabb területein munkálkodva kutatja évtizedek óta az erdélyi szellem- és kultúrtörténet jellegadó vonulatait, s a história nyújtotta aktuális tanulságok érvényesítési feltételeit, esélyeit, lehetőségeit. „Legyen eszünk, ha már volt” – írta Lászlóffy Aladár bonmot-ja nyomán címként egyik legutóbbi (hatvanadik születésnapjára készült jubileumi) tanulmánykötete élére: jelezve, hogy mennyi újjáeleveníthető értéket teremtettek példasugárzó életművekben a legkiválóbb erdélyi írók, gondolkodók csak az elmúlt évtizedekben is. A Kós Károlytól Dsida Jenőig, Makkai Sándortól László Dezsőig, Szabédi Lászlótól Böződi Györgyig, Balázs Ferencről

ságok egész áramlata a helytállás parancsát és egy kisebbségi sorban is kifejleszhető életelví kulturális nemzeteszmény elméletét és megvalósíthatóságát közvetíti számunkra. És Cseke Péter számtalan forrásértékű szövegkiadásban, értekezésben, tanulmánygyűjteményben, monográfiában vette már számba ezeket a gondolati-művészi tradíciókat – a népiség, a transzszilvánizmus, a kisebbségi sors-tudat, a demokratikus közösségi önerősítés megnyilatkozásaiban az egész magyarság lelki és nemzeti felemelkedését szolgáló változatos törekvéseket.

A pályáját országjáró riporterként kezdő író egyik reprezentatív krónikás tudósítasokból álló cikkgyűjteménye Püski Sándor kiadójánál a kilencvenes évek elején megjelent *Hazatérő szavak*; „Móricz Zsigmond járta így a magyar világot, faggatta az embereket” – írta ehhez ajánlásában Beke György, aki maga is az erdélyi élet Orbán Balázs-i jellegű enciklopédikus feltérképezője. Mert valóban, barangoló „szülőföldi” vagy „otthonirodalmi” beszámolóinak rengetegével Cseke Péter úgyszintén a hétköznapi életszeretet, az értékalkotó tevékenység mindenfajta praktikus és távlatos megnyilvánulásának a szükségességéről tett tanúbizonyságot. Egyaránt fontos volt számára a mezőgazdálkodási, a kézműves, a népművészeti „sajátosságok méltóságának” a megtartása és továbbalakítása, s a művelődéstudomány, a kollektív önismereti azonosságfilozófia, a nemzeti léteória és minden magasrendű szellemi teljesítmény hozadéka: konkrétum és általánosítás, ter-

mészet és kultúra, „könyv és kenyér” – ahogyan látókörbővítő műveiben Cseke Péter jelképesen is megfogalmazza a legalapvetőbb, egyben legnemesebb emberi igényminőségeket. Személyes élményalapokra és tapasztalati emlékekre boltozódik tehát legfrissebb áttekintő-összefoglaló munkája is, *A magyar szociográfia erdélyi műhelyei*, amely először 2007-ben a Kolozsvári Egyetemi Kiadó gondozásában látott napvilágot, majd 2008-ban bővített, új kiadásban Budapesten. De a bensőséges tárgyismeret tágas történeti-poétikai, illetve műfaj- és irodalomelméleti vizsgálódási szempontokkal is feldúsul, s így vetül elénk az erdélyi magyar valóságirodalom egyik meghatározó ágának gazdag fejlődés- vagy folyamatrajza, beágyazva a modern non-fiction próza, az írói tényfeltárás és dokumentarizmus szélesebb körű világ-, illetve magyar irodalmi összefüggésrendszerébe is.

Jellegetes kelet-közép-európai műformaként (egyben részint bizonyosfajta krizeológiai háttérű jelenségként) definiálja a szociológiával, a tudományos társadalomtani leírással, az objektív látószögű értekező műfajokkal, illetve a kritikai újságírással, az elemző helyzetjelentések, riportázsok hírlapi-publicisztikai változataival szorosán érintkező írói szociográfiát Cseke Péter, ezt a különös interkulturális és multidiszciplináris megnyilatkozásfajta, amelyben a szépírói szemléleti és stílári karakterjegyek egyúttal mindenkor hiteles szubjektív-művészi látomásdimenziókba is emelik a konkrétság adatigazságait. A harmincas években bontakozott ki és élte virágkorát ez a szociografikus prózatípus (előzménye lehet persze többek között a székelyföldi származású Bartha Miklós XX. század legeleji főműve, a Kolozsvárt megjelenő *Kazánföldön* is – nem véletlenül tisztelték őt a nevét viselő szervezet nemzeti-értelmiségi tagjai a két világháború között), s olyan alkotások születtek ennek sodrásában, mint Illyés Gyula vagy Tamási Áron remekei, a *Puszták népe* és a *Szülőföldem* – a többi kiváló teljesítmény társaságában. A népi írói mozgalom

(Fekete Gyula szavával eme „szellemi földindulás”) lendületében és a népi szellemiség közegében érlelődtek meg elsősorban azok a világnézeti, ideológiai vagy politikai eszmei irányzatok, amelyek a nemzeti-társadalmi elmaradottság, leszorítottság és kiszolgáltatottság helyzetével szembesítő sorsütkrét mutatták fel a magyarság korabeli életének, a legsúlyosabb örökletes és égetően aktuális közösségi-szociális sorskérdésekkel, tragédiákkal, kataklizmákkal vetettek számot, a válságosra fordult paraszti, népi, nemzeti egzisztencia alapproblémáit hozták a felszínre, s a radikális változásokért kiáltó forradalmi és reformkövetelésekkel vázolták a teljes gazdasági, spirituális, morális megújulás, a Trianon utáni megmaradás és a szükségképpeni felemelkedés lehetséges útjait. S elsősorban ezek a népi írók sorakoztatták fel az irodalmi szociográfia olyan markáns változatait is tehát, amelyekben a kollektív önismereti jelentésövezetek a tényközlés szenvtelenségétől a felrázó sorsbeszédig terjednek ki, amelyekben a hagyományos önéletrbeszélői, útirajzos, naplójegyzetes regénykomponensek személyessége az ezerszínű népi műnemek, a folklorsztikus (mesei, balladai, anekdotikus) előadásmód egyénföltöttiségevel, a nem fikciós, sőt már alig is par excellence szépirodalmi (mert publicisztikai, tudományos vagy filozofikus) közlésalakzatok közérdekűsége a műfajteremtő invenció experimentális újszerűségével olyannyira szervesen és sokrétűen ötvöződik. A lírai sugallatosság a tárgyias-tárgyilagos deskripcióval, a gondolati, helyzettudatosító elszántság a bölcséleti sorsábrázoló egyetemesítéssel. Sajátos „kentauroként” – ahogyan az idézett Gaál Gábor 1937-es alapvetésében meghatározta ezt az empirikus szociológia tudományosságának és a stilizáló-esszéizáló literatúra művészségének a szférái között megvalósuló átmeneti vagy szintézisképződményt („enciklopédikus hungarológiának” nevezve egyúttal a mindebbe belesűrítendő, a mindebből kifejlő egész nemzeti önismereti tudásanyagot). Mert az információ egyszersmind for-

[Szemle]

máció (vagyis esztétikai tünemény) is kell hogy legyen – amint pedig azt Zalabai Zsigmond szögezte le a hetvenes évek derekán (*A műfaj neve: önismeret* című tanulmányában).

Ez a nemegyszer a mozaikos szerkesztettségben is megnyilatkozó hallatlan funkcionális és esztétikai összetettség – amely látványosan fejezi ki a sokoldalú írástudói tájékozódás és öntanúsító felelősségérzet, a kötelességvállaló elhivatottság és programkereső szenvedély mélyen gyökerező etikai minőségeit is – a műfajközi karaktervonások egész tartományát mozgósítja. Cseke Péter ezért is igyekszik körüljárni ezeket a komplex tartalmi és formanyelvi modellösszetevőket a sajtótörténet, a médiatudomány, a kommunikációelmélet, a szociálpszichológia nézőpontjából, hogy igazolja a poétikai árnyaltságban rejlő értékreprezentáció különlegességét és távlatosságát. A jó oknyomozó riport, a ténybemutató zurnalisztika éppúgy valóságos létezőgondoknak jár utána, szintén vitális közösségérdekű felismeréseket tesz nyilvánossá, s ugyancsak bensőségesen életelvű és szemléletbefolyásoló erejű perspektívákat kínál az autentikus emberség felszabadításának a javára mint a magas irodalmi társadalomrajz átfozó és értelmező válfaja, de ez utóbbit még bizonyos többlet is jellemzi: az, ami Beke György szerint csak a legnemesebb lélekébresztő irodalmiságban kifejeződő és megtestesülő szellemi minőség: „az író minden műfajban (ha csakugyan író) a lelkekhez szól, elgondolkoztat, és engedí, hogy utána mi gondolkodjunk. Nem óriásplakát az írói mű az éppen ajánlott fogkrémről, hanem a megszenvedett emberi igazság felajánlása a köz boldogulására.” A sorsérvényű lényeglátásnak a magasrendű kifejezésformái kiváltképpen felértékelődnek a mértéktelen információáradás legújabb világkorszakában, amikor a történelem, események hírdömpingje nélkülözi a méltó egyéniség, a rendező világszemlélet, az erkölcsi igényesség védjegyét, amikor (Ihab Hassan szellemes tézisei szerint) maga a

história válik súlytalan színjátékká (s „az eredmény az a paradox nézet, mely a tudatot információnak, a történelmet happeningnek tekinti”), s a hírközlésnek álcázott manipulatív tájékoztatás tengerében éppenséggel a kultúrantropológiai lényegvalóság humán létfeltételei relativizálódnak vagy vesznek végképpen el. Szakmai felkészültség, íráskultúra, korérzékenység, ráhangoltság, értékorientáció, helyzet- és lelkiismeret, meghitt azonosulni tudás, intellektuális bátorság, önreflexív közírói ihletettség és vállalkozó kedv, külső és belső nézőpontok elfogulatlan egyeztetése – sorolja a műfajmonográfus azokat a tulajdonságokat, amelyek biztosítékai lehetnek a valódi tényfeldolgozó újságírásnak és a belletrisztikus valóságmegjelenítésnek egyaránt.

Igazán megfelelnek mindezeknek a kritériumoknak azok az alkotások, amelyek a magyar szociográfia teljes keresztmetszetét vagy tipológiáját képviselve összesítődnek kronológiai sorrendben e könyv egyik fejezetében – a harmincas évektől a hatvanas-hetvenes évek új hullámán keresztül az újabb évtizedekig és s rendszerváltástól egészen napjainkig. Az eligazító lista (s a mellékelt alapos könyvészet) nyilván bővíthető, de pusztán a lajstromozás rávilágít az úttörő „Magyarország felfedezése” sorozatban hajdan elkezdett s majd a hetvenes években ugyanezzel a címmel tovább folytatott kísérlet maradandó mivoltára. S a folyvást megújuló társadalmi érdeklődés szélesebb Kárpát-medencei horizontjaira: a határon túli magyar prózairodalmak legkitűnőbb szociografikus műveire is például a felvidéki Duba Gyulától és Gál Sándortól az erdélyi Gazda Józsefíg és Sylvester Lajosig vagy a bécsi Szépfalusi Istvánig jegyezve a szerzőket (csak a kortársak közül).

A népi írók vonzáskörében kialakuló szemléletmód a termékeny európai társadalomfejlődés esélyeitől elzárt nemzetrészek mélyrétegeinek a feltérképezését a demokratikus progresszió alapfeltételének tekintette; a parasztproblémát az egész nemzeti közösség fennmaradásának alapkérdéseként

kutatta, a népiséget a nemzeti önállóság kulcsának tartotta, nép és nemzet fogalmát organikus egységbe foglalva. A népi, nemzeti összetartozás- és (ön)azonosságtudat csonkítatlan kifejezhetősége kisebbségi körülmények között pedig egyenesen a leg-
elemibb emberjogi szükségszerűség. Nem politikai, ideológiai, filozófiai irányzat specifikuma, hanem a létezés elsődleges és fundamentális törvényszerűsége. Az idegen uralomnak kiszolgáltatott kisebbségiség ugyanis (akár elvi lehetetlenség és erkölcsi képtelenség, ahogy Makkai Sándor definiálta, illetve „az ember meggyalázásának egyik neme”, ahogyan Tamási Áron fogalmazta, akár vállalandó és vállalható sorskényszer, sőt szükségből magatartásnemesítő erényt Kovácsoló inspiráció, a gyötrelmeket ajándékká fordító idea és moralitás, például László Dezső szerint), a kisebbségi alávettség mindenképpen kettős (vagy többszörös) elnyomatás: emberi-társadalmi és nemzeti-nemzetiségi sérelem. Másodrendűség és lefokozottság anyagi és szellemi téren. Általános, mindennemű humánantropológiai erőszaktétel. És ezzel szembenézní, a szociális és a nemzeti igazságtevés együttes esélyeiért hadakozni így aztán nem pusztán értelmiségi vagy világnézeti program, hanem az életben maradás mindent megelőző, primordiális igényének a manifestációja. Az identitáshordozó népiség pedig egyetemes nemzeti eszme Erdélyben is (Tamásit és másokat idézve) – mai fogalommal a nemzeti irodalmi paradigma szer-
ves alkotórésze.

Mindezeknek a megnövekedett gondoknak a felismerése és a veszélyeztetettségében elkötelező kulturális identitás kijelölte létharcoknak a tudatosítása átszötte mintegy az egész erdélyi irodalmat, de a megszaporodott cselekvési feladatok konkrétumainak a hangsúlyozása időről időre módosult. S akár a korábbi korszellemhez viszonyított paradigmaváltásnak, akár a húszas évek tendenciáira épülő folyamatnak tekintjük a népi mozgalom erdélyi kiterelvényesedését, a harmincas években fellen-

dülő falukutatás, a faluszemináriumoktól a tehetséggondozáson át a népfőiskola-alapításokig annyi mindent magába ölelő falumunka kétségkívül a pragmatikus népismeret és a nemzetmentő népnevelés eredményeit fokozta föl. A szociografikus tájékozódás első jelentős kezdeményező műve Mikó Imre *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés* című 1932-es kötete volt, ezt követték a többiek meg a pozsonyi Sarló, a Szegedi Fialatok, a budapesti Bartha Miklós Társaság, illetve a Dimitrie Gusti professzor vezette bukaresti szociológiai iskola ösztönző útmutatásait, s így formálódott különböző mértékben az erdélyi szellemi műhelyek, folyóiratok (az *Erdélyi Helikon*, a *Korunk*, az *Erdélyi Fialatok*, a *Hittel*, a *Termés*) arculata is a társadalomtudományos, társadalomleíró érdeklődés hatására, Kós Károly, Jancsó Béla, Venczel József, Balogh Edgár, Tavasz Sándor, Molter Károly és mások gyakorlati és elméleti munkásságának, hozzászólásainak következtében. Cseke Péter részletesen és aprólékosan térképezi fel az erdélyiség, a transzszilvánizmus, a népiség valóságírodalmi és érvekkel megtámogatott eszmei övezeteit, jelentőséget tulajdonítva elfeledett kisebb cikkeknek, közleményeknek is, hogy azután a Molter Károly nyomán „otthonirodalmi” alkotásoknak nevezett szülőföldi, „hazai tudósítások” közül a kiemelt legremekebbeket alapos – és recepciótörténeti adalékokkal gazdagon feldúsított – műelemzéssel mutassa be.

A rög alatt, az Aranyos-vidéki, mészköi unitárius lelkész, Balázs Ferenc krónikás falurajza vagy szociografikus példázatregénye 1936-ból a világot járt írástudó közösség- és hitépítő missziójának a megrendítő és lenyűgöző dokumentuma. Az önszervező társadalom mintájának a rendszeres és módszeres kidolgozásával az újat kezdő kisebbségi modus vivendi küldetéses megtestesítője a szerző és műve egyaránt, az integrális falufejlesztés, a szabad szövetkezeti gazdasági társulás, a lelki-szellemi önművelés, a sorsalakító és embernevelő hűség,

[Szemle]

helytállás, teremtőkészség, a közösségi fel-emelkedés útmutató jelzőfénye. Népsorsot vigyázó szenvedély és reménységet tápláló prófétikus jövőtudat feszül ebben a könyvben: az erdélyi falut a demokratikus világrend létmodell-lehetőségeként kivetítő realista látomásban. Egyetemes magyar és világtávlatú helyzetfelvétel és mélyfúrás ez a mű, a filozofikus önvallomás temperamentumával, a lírai konfesszió hevületével telítve. – Az 1938-as *Székelly bánja*, Böződi György klasszikus munkája ehhez mérve inkább történelmi oknyomozás, a székelység történelmi sorsának a társadalom- és történettudományosan megalapozott előadása – és hasonlóképpen bátor, szókimondó cselekedet egyszersmind. Minden érzelmi elkötelezettsége mellett pontos látélet, historikus diagnózis, értekező szakszerűséggel (nemkülönböztetve érvényes teoretikus és analitikus vonatkozásokkal) kikerekített (bár a tervezetthez képest csonkán maradt) nép- vagy vidékmonográfia. – Tamási Áron remekműve, a *Szülföldem* (1939) pedig vallomásos útirajzként, székellyföldi helyzetképként, magyarságkutató, társadalomszerkezet-tani tanulmányként, etnografikus és szociografikus néplélekváltárásként, néprajzi-folklorisztikus hitvallásként, napló- vagy memoárszerű tünődésként, jegyzetírói (ön)elbeszélésként és emlékezőként, korábrázoló bölcselémként, költői-mitizáló lényegdemonstrációként – s még mi mindenként! – egyaránt értelmezhető, olvasható. A műfaji kaleidoszkópjelleg a szemléleti árnyalatosság és az epikai perspektívarétegező sokszempontúság tükröződése, mint annyi más esetben Ilylyestől Sütőig. És esztétikai meg etikai támasz, erőforrás azok számára, akik még nehezebb és keservesebb időkben – az 1944 utáni romániai diktatúra időszakában – nyúltak (olykor szinte menekültek) ezekhez a valódi és időtálló poétikai értékminőségekhez.

Az erdélyi irodalom öneszméléséhez, „nagykorúsodásához” köthető a hatvanas évek végétől a szociografikus műfajok újjá-

születése, Szabó Gyula, Sütő András, Fodor Sándor, Bálint Tibor, Herédi Gusztáv, Marosi Barna s a fiatalabb Farkas Árpád, Kenéz Ferenc, Czegő Zoltán, Csiki László, Gálfalvi György, Cseke Gábor, Zágoni Attila, Tófalvi Zoltán, Lőrincz György, Molnár H. Lajos, Bodó Barna és mások működéséhez, az *Igaz Szó*, a *Korunk*, az *Utunk*, az *Iffjúmunkás*, az *Igazság*, a *Falvak Dolgozó Népe*, a *Megyei Tükör*, az *Előre* és más lapok tisztultabb közleményeihez. A szociológiai-statisztikai felméréstől a szociográfiai riportig és az irodalmi tudósításig vagy interjúig számos aspektusa a műfajcsoportnak kapott hangsúlyt egyik vagy másik orgánumnál, illetve a Kriterion Könyvkiadó *Változó valóság* című 1979-es és 1984-es összegző kötetiben. Maga Cseke Péter *Egy valóságfeltáró műfaj teherbírása* című tanulmányában sürgette már 1974-ben a hiteles riportírás újjáélesztését. S ennek az otthonteremtő kisebbségi életstratégiának az első korszakos eredménye, magas irodalmi kicsúcsosodása kétségtelenül a revelációszerűen ható – és egyúttal klasszikus sikerkönyvnek bizonyuló – Sütő-mű, az 1970-es *Anyám könnyű álmat ígér* volt. Az alcíme szerint naplójegyzeteket tartalmazó írásmű – mint hűségese család krónika, szubjektív önportréval (érzelmekek, emlékek, élmények, intellektuális képzetek végtelen horizontjával) szegélyezett bölcsőhelyi beszámoló, a mezőségi szülőfalu, Pusztakamarás elemző tájszociografiai feltérképezése – valóban az etnikai és a regionális, a nemzeti és a kisebbségi magyar helyzetismeret egyik legautentikusabb alapkönyve. S mint hallatlan formanyelvi összetettséggel megkomponált prózai műalkotás egybefoglalóan mindazonáltal regénynek is nevezhető, ha például Bahtyin téziseit és fejtegetéseit vesszük alapul, aki a regényt olyan műfajnak tartja, amely a mai napig alakuló mozgásban, forrongásban, nyugtalan és befejezhetetlen változókonyságban tűnhetik csak föl előttünk. És ha Sütő András döntően szociografikus faluregényt írt, akkor Horváth István elsőrendűen etnografikus, társadalmi és szellemi nép-

rajzi erezetű falumonográfiát, remekbe szabott népismereti kézikönyvet ugyancsak születése helyéről, a Kis-Küküllő-menti Magyarózdról. A *Magyarózi toronyalja* (1971) az őskortól eredő helytörténettel, honismereti áttekintéssel, a falusi életmódot, élet- és hitvilágot szemléletesen tévő teljes körű falurajzzal, település- és nyelvföldrajzi, sőt nyelvjárástani feldolgozással szolgál, s bőséges szöveggyűjteménnyel a jeles napokhoz, az ünnepekhez, a születéshez, lakodalomhoz, temetéshez, a hiedelmekhez, a játékokhoz, a gyógyításokhoz fűződő leírások, elbeszélések, szólások, találós kérdések, mesék, mondák, balladák, dalok határtalan népköltészeti kincsesládából. Ez az örökbecsű irodalmi szakmunka csakugyan egyszerre kiváló szépírói és tudományos teljesítmény – ahogyan Szabó T. Attila is méltatta annak idején: „a tudomány magasabb követelményeinek szintjéről nézve is rendkívül értékes anyagot szolgáltat a népélet kutatójának”. A Horváth István életművének külön monográfiát is szentelő Cseke Péter éppoly közelről látta mind ezt, ahogy Beke György elévülhetetlen érdemeket szerző egész grandiózus munkásságát, enciklopédikus hungarológiáját, a „magunk keresése” programból sarjadó barangoló riportszociográfiai könyveiből kikeredő hatalmas honismereti kalauzát is. Bekének valóban mintha Orbán Balázs adta volna a kezébe a tollat, olyan fáradhatatlan megszállottsággal járta Erdély minden vidékét, s olyan minuciózus gondossággal rajzolta meg Erdély népének összes nyomon követhető történelmi és hétköznapi gondját-baját. Szellemi ellenállás és nemzetépítő misszió volt és marad e térben és időben szétsugárzó megörökítése a magyar és az együttélést példázó transzszilván Erdélynek, a Partiumtól a Csángóföldig, de még az óromániai, bukaresti szórványmagyarokig is. Fodor Sándor nyomán írja Cseke Péter, hogy Beke könyvei a magunk számbavételével felértek egy nem hivatalos népszámlá-

lással. De, tehetjük hozzá, egy nem hivatalos öntudaterősítő össznemzeti alapvetéssel, vagyis az Ady álmodta lélekemelő templomépítéssel is. A Beke-monográfus Somos Béla szerint amit ez a küldetésvállalás jelent, az „naponta megoldandó életfeladat”: „a sajátosság méltóságának őrzése és megvalósítása mind közössége egésze, mind egyesei számára”. Igen, a Gáll Ernőtől Sütő Andrásig és tovább annyiszor emlegetett sajátosságok méltóságáról van szó. Annak folytonos áthagyományozásáról, amiről az apostoli lelkületű Balázs Ferenc így nyilatkozott: „magyarul kell moderneknek lennünk! Hogy az isteni élet még az emberen keresztül is a gazdag, dús változatosságban, nem pedig az egyformaságban keresi az egységet. Vakmerő az, aki fehérbe vagy vörösbe akarja az egész világot öltöztetni! Egy kaptafára húzni a föld minden népét nem akarhatja más, csak a hernyó elbizakodottsága, aki jónak látná, ha más fa, mint eperfa vagy más növény, mint káposzta nem is nőne.”

Cseke Péter műfaj történeti kötete, ahogy első recenzensei (Pósa Zoltán, Cseke Gábor) is kiemelték, a filológiai adatszerűséget hatásosan kapcsolja össze a sugallatos eszmeiséggel – és éppen ennek jegyében volna folytatható is további szerzők, kötetek, folyamatok értékelésével. Ami azonban előttünk áll, az máris nagyszabású eligazítás; amint alapos bírálója, Máriás József leszögezte (*Székelyszöveggyűjtemény, 2009/7*): „Cseke Péter könyvét rendkívüli tanulsággal forgathatják mindazok, akiket sorskérdéseink foglalkoztatnak, akik az érdekorientált világban is hisznek abban, hogy az egyéni célok, álmok fölött van egy fontosabb, egy magasabb: a közösségé, az erdélyi magyar közösségé, az egyetemes magyarságé, amiért küzdeni legnemesebb kötelességei közé tartozik mindazoknak, akik eleik példájából ehhez erőt meríthetnek.”

BERTHA ZOLTÁN

[Szemle]

Farkaslakától – Farkaslakáig

Sipos Lajos: „Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne”

közelmúltban újabb jelentős kiadvánnyal gazdagodott

a Tamási Áron életpályájára vonatkozó magyar irodalom: a budapesti Elektra Kiadóház – közösen a Petőfi Irodalmi Múzeummal – megjelentette Sipos Lajos képeskönyvét: „Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne”. Hangsúlyosan beszédes a kötet alcíme is: *Tamási Áron útja Farkaslakától Farkaslakáig*.

Több mint száz fénykép és dokumentum egészíti ki, árnyalja és hitelesíti a szerző mondanóját. Sipos Lajos ezúttal az előző, 2006-ban (ugyancsak az Elektra Kiadóház gondozásában) megjelent Tamási-monográfijának kiegészítéseként főként az életpálya emberi, családi, közéleti alakulástörténetének megrajzolását, értelmezését tekintette feladatának. A farkaslaki Sipos család leszármazottjaként rokoni közvetlenséggel és tájékozottsággal mutathatja be itt – valóban Farkaslakától Farkaslakáig – Tamási Áron változatos eseményekben, fordulatokban bővelkedő sorsát. Hivatott irodalomtörténeuszként szakavatottan építhetett a Tamási-hagyatékban fellelhető dokumentumokra – levelekre, naplókra, feljegyzésekre –, melyeket jelenleg a Petőfi Irodalmi Múzeumban őriznek.

Sokatmondóan eligazítóak a kötet fejezetcímei: *Bajlátott szülőföld*; „Világlátásnak, tapasztalásnak árát fizeti az ember”; „...büszke rád az egész fölü”; „Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne”; „...a nemzetem sorsa jut eszembe, mely nehéz idők felé tart újból...”; „...egy megújítandó Európában megújult magyarságot kell teremteni...”; „...egyetlen cél a nemzeti és egyéni becsület vé-

ELEKTRA KIADÓHÁZ,
– PIM, 2009

delme”; „Az idők gyógyító lázában ég a magyar”; „A politikus a

népnek, az író a nemzetnek felelős”; *Farkaslakán két cserefa között...* Telibetaláló, ma is figyelmeztető erejű Tamási-idézetek jelzik Sipos Lajos mondanivalójának eszmei irányulását, amely maradéktalanul a szóban forgó írói pálya magvas gondolatiságára épül. Farkaslaka nagy fiának szellemével, arculatával találkozik az olvasó ennek a könyvnek minden lapján...

Sipos Lajos ezúttal eddig nem eléggé ismert adatokat közöl Farkaslaka múltjáról, a Tamási (eredetileg: Tamás) család őseiről, akik annak idején a Székelyudvarhely közeli Máréfalván laktak, s 1600-ban onnan költöztek át Farkaslakára, ahol 1602-ben nemességet kaptak – amint a dokumentumokból megtudható. De nem kevésbé figyelemre érdemes a család, az életpálya későbbi eseményeinek rajzolata sem. Ezeknek az adatoknak jó része egyben az erdélyi magyar irodalom két háború közötti korszakának történetét megvilágító közléseket tartalmaz, például a marosvécsi Helikon-találkozó szellemi hangulatára, személyes mozzanataira vonatkozóan.

Igen-igen izgalmas és fontos mindaz, amit a szerző Tamásinak az 1956-os forradalom alatti és utáni tevékenységéről – napjairól – hiteles dokumentumok alapján feltár könyvében. Egyebek között ezt írja: „Tamási Áron 1956 őszi szerepvállalása, az utána következő ideológiai harc, továbbá a totalitárius rendszer belső logikája szerint az író a rendszer ellenségének számított. Az Állambiztonsági Szolgálatok Levéltárában a 2006 szeptemberéig feldol-

gozott anyagban a legtöbb jelentés Illyés Gyuláról szól, Tamási Áron a tíz leggyakrabban szereplő személy egyike.” Sipos Lajosnak lehetősége volt beletekinteni a dokumentumokba, s felderíteni, hogy Tamásiról azokban az időkben kik készítettek besúgóji jelentéseket. Ilyen ügynök volt bizonyos „Meszlényi”, aztán „Harmat”, meg „Sátor”, „Pál Zoltán”, „Ráday Balázs”, „Kárpáti Aurél”, „Dévényi”, „Gödény”, „Csaba”, „Törő”, „Dávid Mátyás”, „Cyrano”, „Erdélyi”, „Borisz”. Megannyi „történelmi” álnév – azokból a nehéz idők-
ből...

Annak is nyoma van a gonddal megőrzött hivatalos iratokban, hogy Kádár János a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1958. október 13-ai ülésén így nyilatkozott; „Van olyan probléma is, hogy jelentkezett ez a Tamási Áron nevű író [...] Én azért említem ezeket a csodabogarakat, mert azért mondjuk, mi szubjektíven meglennénk egészen jól Tamási Áron, Veres [Péter] meg Szabó Pál nélkül is [...]” Tehát: Kádár holmi „csodabogarak-

nak” tekintette a kor neves magyar íróit, mások mellett az *Ábel*, az *Énekes madár*, a *Szülföldem* szerzőjét is. Azt a Tamási Áront, aki egész életében vallotta és vállalta: „az író a nemzetnek felelős...”

Sipos Lajos könyve valójában fotóalbumnak is felfogható: az itt közölt képek sokasága emberközelbe hozza az olvasóhoz Tamási Áront, akinek életében „egyetlen cél a nemzeti és egyéni becsület védelme” volt. Aki a legnehezebb időkben – kisebbségi sorsban – is mindvégig megmaradt népe, a székely-magyarság hűséges fiának.

Mikor végakarata szerint koporsóját a szülőfaluban, ősei közelében, két cserefa között örök nyugovóra helyezte a gyászoló gyülekezet, a kiváló székely festőművész és szívbeli jó barát, Nagy Imre a sír mellett így sóhajtott fel: „Mindjárt melléd fekszem, Áron...”

Öröm és hála, hogy Tamási Áronnal találkozhattunk – ismét – Sipos Lajos könyvében.

NAGY PÁL

Versek a belső könyvből

Széki Patka László: 60 vers

1948-ban született Széki Patka

László tavaly végleg el-

hájózott Amorgosz szigete felé. Utolsó könyve posztumusz kötet lett, méltó búcsúajándék a költőnek és az olvasóknak egyaránt.

Sokak számára Széki Patka László neve mégsem csenghet ismerősen. Miután elvégezte Szombathelyen a népművelés-könyvtár szakot, az ELTE bölcsészkarát, illetve a Színház- és Filmművészeti Főiskolát, kulturális mindenesként dolgozott, s egész életében aktívan tevékenykedett az irodalomban és az irodalomért. Sok helyütt járt a világban, még-

VÁR UCCA MŰHELY,
VESZPRÉM, 2008

is mindvégig erősen kötődött Veszprém megyéhez. Talán ez lehet

az oka annak, hogy a háttérben maradt, hasonlóan számos kiváló vidéki művészhez.

Pályáján az első komolyabb elismerést a *Mozgó Világ* irodalmi pályázatán nyerte el Szilágyi Ákos mellett. Ezt követte a *Madárúton* című antológia 1979-ben, amelyben negyvenöt fiatal költő között mutatkozott be a nagyközönségnek, majd számos antológiában, folyóiratban publikálta folyamatosan különleges „frazéológiai csavarintásokkal” egyénített műveit.

[Szemle]

1981-ben Botár Attilával társulva adták ki a *Madárjóslat – Időkerülő* című közös munkájukat. Első önálló verseskönyve a *Versköröztetés – vérdíjjal*. Tizenhat évvel később jelent meg az *Amorgosz*, melyet 2002-ben újabb darabok követtek. Ezekben a művekben a régmúlt, a mediterrán világ távoli idillje ütközik a magyar valósággal, megfér benne antikvitás és modernség, kelet-közép és dél, játékosság és komorság. Korábbi ellentmondásoktól feszülő költőisége némiképp lecsillapodott, bölcséletibbé vált, ha nem is belenyugvóvá. Ötvenéves múlt, amikor az Árgus és Kollázs Kiadó közreadta válogatott verseinek gyűjteményét Péntek Imre, Fenyvesi Ottó és Nagy Károly gondozásában. A cím korábbi kötetére utal: *Verselfogatás feltételes szabadlábba helyezéssel*.

Eddig az élet. A sors ugyanis közbeszólt, s a közel tíz éven át tervezett kötetének megjelenését már nem érthette meg. Utolsó verseit gyűjti egybe a Vár Ucca Műhely gondozásában megjelent *60 vers*. A Széki Patka László betegségének idején íródott 128 költeményből családtagjai és barátai válogattak, kronologikus rendben kísérve végig az utolsó fél évet szeptembertől februárig. A szerkesztés és a kiadás munkálata lányára, az édesapja írását egyedül kibogarászni tudó Patka Helénára, valamint a költő jó barátjára, Botár Attilára maradt. A kötet különlegessége, hogy a versek mellett közlik eredeti, kézzel írott változatukat is, amelyek az utókor filológusainak számos érdekességet tartogatnak.

A versek többsége az emlékezet koordináták nélküli végtelen teréből, illetve a nyelvi játékosság dimenziójából szól. Konkrét helyszínekként Győr, Berlin, Budapest jelenik meg, alkalmat adva a nosztalgia borús-ironikus

hangulatának. Többször felbukkan az örök kikötő, viszonyítási pont: Amorgosz. Az azonos című kötet a költői nyelv letisztulásának, egyszerűbbé válásának dokumentuma is.

A XXI. század túlsúfolt világa elé állítanak görbe tükröt túlburjánzó képekkel, halmozásokkal telített versei. A béke idillibb pillanatai a családjához írott versekben jelennek csak meg, illetve a már említett Amorgosz-versekben.

Érdekes, hogy elmaradtak a nagy létösszegző versek, mintha nem akart volna szembenézni a halállal, megőrizve magát pusztán a nyelviség és a költészet örömeiben. A kötet vége felé haladva azonban több istenes vers fordul elő. Ezekben a versekben Isten távol van, gyakran természeti, természet-tudományos képek mögé rejti őt a költő, az angyalok földhöz ragadtak, amint azt a *túlsúlyos rítus* című versében írja. Saját halálának témáját kerüli, pár helyen ír csak róla a maga nyers konkrétumában, de akkor is a „székípatkás” iróniával átítatva: „hatvan évig ha elélek elalélok / s nem ölelek talált tárgyként / szívtelenül közpénzeken elföldelnek / de ha mégis rám találnak azon / nyomban kihantolnak agyvelőmön / osztozkodnak csámcsognak e bús hon- / atyák kié legyen gondolatom”. Az utolsó hónapok verseiben helyet kap a magánember is, de fájdalomiról, betegségéről ekkor is csak pár szót ejt: „csigolyádból / kinő egy kövesedő / csiga – lassan végleg / tengerre kelhetsz / ha kínjaidtól / már magadra se lelhetsz” – szól az utolsó vers Széki Patka Lászlótól, aki mindvégig megmaradt költőnek; legyőzve az idő korlátait, az időtlenségbe írta át magát.

UGHY SZABINA

Szűcs Ildikó versmondó kézikönyve

Szűcs Ildikó: *Verset olvasunk és mondunk*

Macauly egy helyen szembeállítja a könyvekből nyerhető

gyönyörűséget azokkal a kellemetlenségekkel, amelyeknek az ember a társaság részéről ki van téve. „Platón sohasem mogorva, Cervantes nem ingerült, Cicero nem hidegül el véleménykülönbség miatt, és főleg nem törnek rád hívatlanul.”

Ilyesmit érzem én is – megfogalmazatlanul persze – kora gyerekkoromtól fogva. Nem szerettem a társaságot, inkább renegeteget olvastam. Ahhoz nem idő kell, hanem lelki készenlét. Az emberben vibráló érzékenységet az írók foglalkoztatják, de nem sértik meg sosem. Az írók nem is tudják, hogy egyeseket mennyivel közelebb érezzük magukhoz, mint azt, aki mellett: egy életet leélünk – esetleg. Ilyen lelki közelséget éreztem én, amikor elolvastam Szűcs Ildikó: *Verset olvasunk és mondunk* című könyvét. (Épp csak mutatóba jelent meg pár példányban, mert hogy igen csekély pályázati támogatásból készült.)

Roppant szerénységgel két pódiumi előadását mutatja be (*A Nyugat* III. nemzedéke és *Határon* című mai magyar versműsor), de nem saját magát fényezi, hanem javaslatokat ad, hogyan készüljön valaki a vers – és különösen a mai versek – befogadására, milyen laza belső-külső állapotban, milyen elméleti és gyakorlati támogatással. Hogyan szűrje át majd hitelesen – ez nagyon fontos – az író gondolatát a saját egyéniségén. Hogyan kell láttatni a képeket, milyen intenzitással kell előbb magunknak látni azokat. Igen, ezt éreztem én is, főleg Adynál, akinek a képi világa olyan gazdag, hogy – mint Pilinszky mondotta

MAGÁNKIADÁS,
BUDAPEST, 2009

róla – nem is lehet igazán lefordítani, annyira speciálisan ma-

gyar mitikus képeket alkot.

Szűcs Ildikó mindezt a fiatalok számára írta, élő mellékletként a tananyag kiegészítésül, versmondó javaslatokkal, kreatív játékokkal. Mint Jancsó Adrienne megjegyezte: „az osztályteremben próbálja pótolni a régóta hiányzó irodalmi színpadot”.

Keserű, de találó szavak ezek. Hiszen ma már alig olvasnak verset, sem klasszikust, sem kortársit, tanulni meg egyáltalán nem tanulnak. Az ember elrökönyödve hallgatja, hogy egy az ELTE-t végzett történész-irodalmár nem tudta a szolga nevét a *Csongor és Tündében*. Én mikor a Zeneakadémián tanítottam színész-mesterséget az operisták számára, az egyik éppen érettségizett fiútól kértem, mondjon el egy verset ismerkedés céljából. Azt felelte, nem tud egyet sem. (Nem akartam megszegényíteni, és nem tromfoltam le azzal, hogy mi például ötödik gimiben ötven Petőfi verset tanultunk, és még abban az évben húsz-húszonöt Vörösmartyt, majd Arany költeményeket, például a *Toldit*.) Csupán arra kértem mondja el a *Himnusz*t. Azt csak tudja. El is mondta az első szakaszt. – Tovább – kértem. Miért, ez tovább is van? – kérdezte a frissen, jól leérettségizett ifjú. Sapiienti sat.

Nos ezért van égető szükség az ilyen könyvre, mint Szűcs Ildikóé, aki ezáltal segít eljutni a versekhez azoknak is, akik maguktól nem nyúlnak érte, hiszen ha már egy-két feladatot a csoportos foglalkozásokon, a játékos emlékeztető- és fantáziagyakorlatokon keresztül, a ritmusgyakorlatok és testgyakorlatok koncentrált megfigyelé-

[Szemle]

sével sikeresen megoldottak, szinte követelni fogják a következő feladatot. Hiszen az egyik vers olvasása is leemeltet velünk még egy párat, ha jól olvassuk; a művészetben éppen az a szép és jó, hogy mennél többet ismerünk meg belőle, annál többet vágyunk még megismerni. Ez nem jelenti azt, hogy mindenkiből esztéta vagy költő lesz.

Példaképpül szolgál nekünk dr. Freund Tamás, a kiváló agykutató biológus professzor, aki arra intett, hogy ne a műszaki egyetemi anyagot tömjék bele idő előtt a nyitott eszű fiatalok fejébe, arra ráérnek később, amikor azt tanulniuk kell. Ellenben a humán dolgok, a kortársi irodalom, a képzőművészet, a zene, a színház: a serdülőkorban felnyitják az érzelmi pályákat az agyban, s ennek következtében kiegyensúlyozott, gazdag lelkivilágú emberek lesznek a fiatalokból, akik később a reáliákban is ezeknek az alapoknak nagy hasznát veszik. Mert ebben a korban nyitottak vagyunk érzelmileg, és érzékenységek fejlődnek ki bennünk. Akik viszont ezt a lelki gazdagodást kihagyják, sivár, száraz, egysíkú életre kárhoztatják magukat, szakbarbárok lesznek, akik nem tudnak merészen kombinálni, teremteni, újat alkotni. Ő maga zenél, sőt még most is énekarba jár. Ezzel tölti fel magát. Gondoljuk el, hogy Aranyánál nemigen volt zárkózottabb ember, mégis – ezt kevesen tudják – felcsapott egy időben vándorszínésznek.

Tudjuk, hogy ma nehéz az irodalomnak konkurálnia a számítógéppel, hiszen ezen keresztül ismerkednek, szórakoznak, beszélgetnek, ami sajnos a nyelv teljes leromlásához, elszegényedéséhez vezet. Legalább a környezetében legyen meg az igyekezet, hogy a diák, ha már felfedezte az őt körülvevő kis világot, forduljon maga felé, és igyekezzék felfedezni saját gondolatait, érzé-

seit, akkor el fog mélyülni, és igényelni fogja a mai költők olvasását, kifinomodik általa úgy, hogy az nem engedi az ízlés lesüllyedését a kereskedelmi tévé színvonalára.

Nos ezért érzem én fontosnak, hogy most, a huszonegyedik órában ne azon siránkozzunk, hogy vége a Gutenberg-galaxisnak”, vagyis hogy az új találmányok lesöprik a diákok könyvespolcain, hanem munkálkodjunk azon, hogy ami jó és átvehető, előrevivő, azt adjuk meg már az iskolában!

És ezért érzem én igen fontosnak és hasznosnak Szűcs Ildikó színész-előadóművész könyvét, mert pontokba szedve, hatásvos nevelési eszköznek használja a vers-elemzést, értést, mondást. Én könnyen beszélek, mert kiváló tanárain voltak, de tudom, hogy minden igazi tanárban ott ég a vágy, hogy a diákok lelki csataterét ne nyomja el semmi fölényes, érzelemmentes páncél, mely hamar megkeményedik, és azon már nem hatol át semmi új. Ezért él csak a felszínen az emberek nyolcvan százaléka. Mentsük meg a gyerekeket a szellem erejével! Segítsünk nekik!

A költők hitelesítik gondolatainkat, véleményeinket. Nem is tudják, mit jelentenek nekünk, nagyobb barátságot érzünk irántuk, akiket nem is ismerünk személyesen, mint azok iránt, akikkel nap-nap után körül vagyunk véve, de soha nem érintik meg a lelkünket, egymás gondolatáig nem jutunk el soha, pedig ez az az ige amelyre – a kenyér mellé – szükség van a *Biblia* szerint.

Baráti szeretettel gratulálok ehhez a remek könyvhöz, kívánom, hogy találjon rá egy elkötelezett, felelősségteljes kiadó, hogy eljuthasson a diákok és érdeklődők százezreihez!

SCHUBERT ÉVA